

Юрій Громик (Луцьк)
Відзайменникові прислівники з суфіксами **-li, *-lʲ, *-lě*
у західнополіському говорі

Структурний тип відзайменникових прислівників із формантом **-li*, що етимологічно зіставляється із часткою посл. **li, *lʲ* ‘чи’ [1, 509], континуантом якої є відомий у ряді говорів карпатської групи сполучник *ли* ‘чи’ [2, 229], у західнополіському говорі представлено тільки одним непохідним дериватом, утвореним на базі основи колишнього нечленного питально-відносного займенника **kъ*: *колі* ‘о якій порі, в який час’. У говірках окресленого ареалу ця загальноновживана лексема представлена численними фонетичними варіантами, що відбивають регулярні звукові модифікації: *колé, кол’é, кол’í, колы, калі, калé, кулі, кулé, кул’é*. Утворень цього типу із займенниковими основами **to-, *je-, *se-* торкнулося суттєве лексичне скорочення: збереглися виключно похідні від них префіксальні та суфіксальні деривати.

У західнополіському говорі виявлено ряд похідних лексем, словотвірною базою для яких послужив прислівник *колі*. Так, кількома говірками Володимирецького району Рівненщини обмежується ареал структури з префіксом *до-* для вираження семантики часової лімітативності: *докол’і* ‘доки, до якого часу’. У надсвітязьких говірках зафіксовано прислівник *інколи, інколи, гінколи, гінкули* ‘часом, зрідка’ із основою колишнього нечленного займенника **inъ* ‘інший’ у складі. Загальнозональною рисою, що охоплює більшість говірок західнополіського масиву, є композитні утворення *колініколи, колéніколи, кол’éнікол’і, кол’інікол’і, калінікалы, кулінікулы, кулэнікуле* і под. ‘деколи, не часто’, ареал яких продовжується у підляському говорі: *кулінекулы* ‘т. с.’ [3, 57], а також похідні неозначені прислівники *деколи, деколе, декулы, декуле, декол’і, декул’і, дакулы, дакуле, диколі, дикулі, дикулé* ‘часом, зрідка’ та заперечні *ніколи, нікол’і, ніколі, ніколій*. У говірках північної діалектної зони західнополіського говору неозначені прислівники творяться також за допомогою частки *аби-* (*абіколи, абікулы, абéкуле* ‘коли-небудь’), у надсвітязьких говірках зафіксовано сконтаміновані деривати *абідіколи, абідікулы, абéдіколи* ‘т. с.’ та структури із часткою-полонізмом *л’ада-* на зразок *л’адаколи, л’адакулы* ‘т. с.’, у зарічненсько-пінських говірках спорадично вживаний прислівник *арціколи, арцéколи* ‘т. с.’. Крім того, на базі прислівника *колі* чи його фонетичних варіантів утворено прислівники зі значенням ‘колись, невідомо коли’, показниками неозначеності у складі яких у різних частинах говору виступають: у говірках центральної та південної діалектних зон – частка *-сь* (*коліс’, кóліс’, кол’іс’, кóл’іс’, колéс’, куліс’, кулэс’, кул’эс’*), у говірках північної діалектної зони – варіант цієї частки *-ся* (*коліс’а, колéс’а, кóліс’а, кулэс’а*), спорадично в іванівсько-любешівських говірках – варіант *-с’у’а* цих часток (*колéс’у’а*), у говірках Пінщини – частка *н’і-* (*н’іколи, н’ікол’і*), у північній частині пінських говірок – частка *-нь* (*кóл’ін’*).

Значно ширше, щоправда, виключно похідними утвореннями, у західнополіському говорі представлено структурний тип відзайменникових прислівників із формантом **lʲ*, де кінцеве *-ь* – одна з відмінкових флексій **-i-*основ або результат редукції кінцевого ненаголошеного голосного (**lʲ < *li*). У межах цього типу простежено три структурно-семантичні групи дериватів: кількісні прислівники, просторові прислівники зі значенням вихідного пункту руху та темпоральні прислівники зі значенням часової лімітативності.

1. Кількісні прислівники

Виявлені у західнополіському говорі кількісні прислівники цього структурного типу представлені кількома дериваційними моделями. Так, модель із суфіксом *-ко* в більшості говіркових груп об’єднує утворення від коренів нечленних займенників **kъ* та **tъ*: *к’іл’ко, кіл’ко, кóл’ко, кул’ко* ‘скільки, як багато’, *т’іл’ко, тіль’ко, тóл’ко, тул’ко* ‘стільки, у такій кількості’. Наведені лексеми, відповідники до яких відомі в українських поліських [4, 133] та карпатських [5, 140] говорах, є континуантами праслов’янських форм **koliko, *toliko*, дериваційною базою для яких послужили давні прислівники міри часу

*koli, *toli. У західноволинських надбузьких говірках (щоправда, у складі фразеологізму *с'іл'ко-тіл'ко* 'так чи інакше, неминуче') простежено дериват *с'іл'ко* (первісно – 'ось стільки'), що етимологічно продовжує утворену на базі нечленного вказівного займенника **сь* праслов'янську форму **seliko*, до якої зводиться закарпат. *с'іл'ко* 'ось стільки' [6, 43], рос. застар. *селико* 'т. с.' [7, 172].

Модель кількісних прислівників із суфіксом *-ки* у більшості говірок представлена утвореннями із займенниковими коренями **кь* та **ть* у складі: *к'іл'ки, кіл'к'і, кул'к'і, кол'к'і* 'скільки', *тіл'ки, тіл'к'і, тул'к'і, мол'к'і* 'стілки'. Виняток становлять пінсько-іванівські говірки Брестської області, де виявлено ще й оформлений за зразком цієї моделі прислівник *гел'ки, гел'к'і*, вживаний переважно зі значенням 'ось стільки', пор.: *это ужé гел'ки витé поспісвали?* (с.Мохро Іванівського району), *скажі: йе гел'ки і гел'ки насобирала, а то мовчіт* (с.Невель Пінського району). Спорадично в окресленій говірковій групі фіксується варіант цього деривата з кінцевим *-ко*: *гел'ко*, пор.: *гел'ко у минé курок* (с.Містковичі Пінського району). Сегмент *ге-* у структурі цього утворення збігається із давньою вказівною часткою *ге* 'ось', яка дотепер як самостійна лексична одиниця добре збережена у говірках північно-східної зони західнополіського масиву, пор.: *ге шчо йе на старос'ц' дожда́ласа* (с.Невель Пінського району), а також поєднується із займенниковою основою **ть* у структурі прислівників *гетак* 'так', *огеточ* 'тоді', *згету́л'* 'звідти' і т.ін. Щоправда, якщо сегмент *ге* у складі лексеми *гел'ки* є вказівною часткою, то в цьому разі мала би бути утворена форма **гетол'ки, *гетол'ко*, пор. біл. діал. *гэтулькі* 'ось стільки' [8, 306], рос. діал. *естолько* 'т. с.' [9, 230], однак західнополіські регіоналізми не зберігають жодних слідів займенникової основи **ть*. Звичайно, можна робити припущення, що варіанти *гел'ки, гел'ко* фонетично розвинулися з вихідних, уже не фіксованих у цій говірковій групі форм **гетол'ки, *гетол'ко* внаслідок втрати складу із займенниковим коренем **ть*; підставою для твердження про ймовірність такої структурної модифікації є паралельне функціонування у цих же говірках вказівних часток *гето* і *ге* 'оце' та прислівників *гетак* і *ге* 'так'. Проте якщо врахувати факт фіксації лексем *гел'ко, гел'ки* відповідно до загальноновживаного *скільки* (пор.: *гел'ки у тебе́ мно́го йéблик гэтого́ л'іта*), то можливим стає етимологічне зіставлення їх зі староукр. *елико* 'скільки, наскільки' [10, 209], що є континуантом псл. **jeliko*. У такому випадку первинним значенням лексем *гел'ки, гел'ко* є 'скільки', а компонент 'стілки' в їх семантичній структурі та початкове *ге-* замість сподіваного *йе-* з'явилися пізніше, можливо, внаслідок контамінації займенникової основи *йе-* із вказівною часткою *ге*. Процес семантичної видозміни, очевидно, пройшов етапи 'скільки' > 'ось скільки' > 'ось стільки'.

Деривати словотвірної моделі кількісних прислівників із суфіксом *-ка*, утворені на базі займенникових коренів **кь, *ть*, простежено тільки в кількох західнополіських говірках: *к'іл'ка, кіл'ка* 'скільки', *тіл'ка* 'стілки'.

Жодна з окреслених дериваційних моделей кількісних прислівників не обмежується чітко окресленим замкнутим ареалом, однак утворення із суфіксом *-ко* виразно домінують у говірках північно-західної та центральної діалектних зон Західного Полісся, деривати з формантом *-ки* інтенсивніше засвідчені у північно-східній, східній та південній частинах говору, факти фіксації утворень із суфіксом *-ка* – поодинокі.

У більшості західнополіських говірок лексеми *т'іл'ки, т'іл'ко, т'іл'ка* чи їх фонетичні варіанти, поєднуючись із частками займенникового походження *-шчо (-шо)* та *-но*, виражають часове значення 'щойно': *т'іл'кошо, тіл'кошо, тіл'кошчо, тіл'к'ішо, тіл'кашо, тул'к'ішо* та *т'іл'коно, тіл'коно, тіл'к'іно, тіл'кано, тул'к'іно* і т. ін.

Паралельно до давніх безпрефіксних утворень *т'іл'ки, т'іл'ко, т'іл'ка* у західнополіському говорі функціонують пізніші, похідні деривати з префіксом (за походженням – часткою) *с-< (*з-)* у структурі, що первісно вказувала на приблизність, пор. з XVIII ст.: *въбій яецъ з кілка* [2, 371], однак досить рано (XVI–XVII ст.) втратила свою первинну семантику, ставши суто структурним сегментом. У західнополіських говірках представлено три різновиди таких дериватів: а) утворення із префіксом *с-* та

суфіксом *-ко*: *ск'іл'ко, скіл'ко, скұл'ко, скел'ко, скол'ко; стіл'ко, стұл'ко, стел'ко, стол'ко*; б) структури із префіксом *с-* та суфіксом *-ки*: *ск'іл'к'і, скіл'к'і, скұл'к'і, скел'к'і, скол'к'і; стіл'к'і, стұл'к'і, стел'к'і, стол'ко*; в) утворення із префіксом *с-* та суфіксом *-ка*: *ск'іл'ка, скіл'ка, скұл'ка; ст'іл'ка, стіл'ка, стұл'ка*. Крім основного значення, прислівники з префіксом *с-* у говорі засвідчені ще з первинним значенням 'кілька, декілька', пор.: *спичу хоч скіл'ка буханок хліба* (с. Липно Ківерцівського району), *дай коп'йок ск'іл'ко* (с.Кримно Старовижівського району), *йїх хлопцїв скұл'к'і прихóдило* (с. Комарівка Костопільського району).

При швидкому темпі мовлення, особливо у мовців старшого віку, у структурі кількісних прислівників спостерігається редукція [л']: *к'іко, кúко, к'іка, ск'іко, скúко, скóко, ск'ік'і, скúk'і, ск'іка; тіко, тіка, стіко, стік'і, стіка*, так само у формах на зразок *тіконо, тук'іно, тікано, тікошо, тук'ішо, тікашо*, що виражають значення 'щойно'.

Спорадично у різних частинах говору фіксуються утворення, семантична структура яких включає додатковий компонент. Так, прислівники зі значенням зменшеності, здібності, невеликої кількості, як правило, творяться від прислівникових основ за допомогою суфіксів *-ечко, -ечки, -ечка* та їх варіантів: значення 'скілечки, мало, трішечки' виражають деривати *к'іл'очко, кіл'очко, кіл'ічко, кұл'ечко, кұл'очко, скіл'учко, скұл'ічко, к'іл'ічк'і, к'іл'ічки, ск'іл'ічк'і, скұл'ачк'і, скұл'ечк'і, скұл'учк'і, кіл'учка, скіл'учка*; для вираження значення 'стілечки, так мало' утворено демінутиви *тіл'учко, тіл'очко, тұл'ечко, стіл'учко, стұл'ічко, тіл'ічк'і, тұл'ечк'і, стіл'ічк'і, стұл'ачк'і, стұл'ечк'і, стұл'учк'і, тіл'учка, стіл'учка*.

Зрідка у західнополіських говірках демінутивну семантику виражають специфічні безафіксні новотвори, що є рідкісними в системі прислівникового словотвору прикладами регресивної деривації: *кіл'о, к'іл'у, тіл'о, тіл'у*. Очевидно, такі форми склалися на базі повніших *кіл'ко, тіл'ко* внаслідок усічення кінцевого сегмента *-ко*, хоча за структурою вони нагадують давні форми кількісних прислівників на зразок підляського *тіл'о, тіл'у* [3, 173], закарпат. *кіл'о, тіл'о* [11, 72], старопол. і пол. діал. *kielo, kilo* [11, 72]. У західноволинських надбузьких говірках натомість виявлено приклади іншої деривації: *к'іц'о, к'іц'ко, тіц'о, тіц'ко*, пор. гуцул. *кіцько, кіцко* [5, 90], *тіцько, тіцко* [5, 185], наддністрян. *тіц'ко, тіц'ко* [12, 78] і т. ін.

У західнополіських та суміжних середньополіських говірках виявлено утворення зі специфічними суфіксами збільшеності, згрублості, великої кількості. Так, у говірці с.Липно Ківерцівського району з аугментативною семантикою засвідчено структури із суфіксом *-єца*: *кил'єца, к'іл'єца, скил'єца, ск'іл'єца* 'як багато', *тил'єца, стил'єца* 'так багато'. Суфікс *-єца* – іменного походження, він співвідносний із відзначеним у говірці суфіксом *-ец-* у відповідних іменникових формах жіночого роду зі значенням аугментативності: *жмин'єца* 'велика жменя', *ск'ібєца* 'велика скибка', *гулувєца* 'велика голова', *хатєца* 'велика хата' і т. ін., пор. також форми вказівного займенника *так'єци, отак'єци* 'от такий завбільшки' тощо. У говірці с.Комарівка Костопільського району цим формам відповідають прислівникові утворення із суфіксом *-аци*: *кол'аци* 'як багато', *тол'аци* 'так багато'. Суфікс *-аци*, ймовірно, абстрагований з іменникових форм множини зі значенням аугментативності на зразок *д'ви жмин'аци* 'дві жмені' і т. ін.

У говірці с.Липно Ківерцівського району зі значенням великої кількості фунуціонує ще й прислівник *тил'єзно* 'так багато'. У структурі відомого в білоруських говорах спорідненого утворення *кóлязно* 'як багато' [13, 93], як і підляського *тублєзно* 'т. с.' [14, 146], сегмент *-зно* дослідниками зводиться до лексеми *знати*, а форма *кóлязно* вважається аналогічним утворенням до польської частки *-kolwie*, де друга частина нібито з пол. *wiedzieć* 'знати' [13, 93]. Щоправда, суфіксальний компонент *-зн-* можна трактувати і як продовження іменного суфікса *-зн-*, що у говірці с.Липно наявний, наприклад, у формах *мокр'ізни* 'дуже мокрий', *стар'ізни* 'дуже старий', *крип'ізни* 'міцний', *бобзно* 'зневажливо про стару огрядну жінку' тощо.

Варіанти прислівників *тіл'ко*, *тіл'к'і*, *тіл'ка* та багато похідних утворень для вираження точнішої вказівки на кількість у говорі поєднуються із вказівними постпозитивними частками *-во*, *-го*: *тил'к'івоб*, *тул'к'івоб*, *тил'к'ігоб*, *тул'к'ігоб*, *тол'к'ігоб*, *тил'ковоб*, *тул'ковоб*, *тил'когоб*, *тил'кавоб*, *стил'к'ігоб*, *стил'ковоб*, *стил'кавоб*, *стикагоб*, *тил'учкагоб*, *стул'ічкагоб*, *тил'ічк'івоб*, *стил'ецагоб*, *тил'уцагоб*, *тол'ацивоб* і т. ін.

2. Просторові та часові прислівники

У західнополіській системі прислівникового словотвору простежено чотири моделі спрефіксованих утворень, дериваційною базою для творення яких були давні прислівники міри часу *коль* < **kolv*, *толь* < **tolv*, *сель* < **selv*, де кінцеве *-ь* – одна з відмінкових флексій **-i*-основ: із префіксами *с-*, *од-* зі значенням вихідного пункту руху та з префіксами *по-*, *до-* для вираження часової, рідше – просторової лімітативності. Первісно такі утворення мали виключно часові значення; просторова семантика для них є вторинною. Поруч із основами *-к'іл'*, *-м'іл'*, *-с'іл'* в дериватах цього типу виступають їх варіанти з кінцевим *-а* вторинного походження, на зразок *-к'іл'а*, *-м'іл'а*, *-с'іл'а*, що є результатами фонетичного розвитку давніших структур **kolě*, **tolě*, **selě*.

Окрему групу у межах цього структурного типу становлять утворення з кореневим [у] на місці звичного [о], [е] чи [і] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'*, що формують досить великий суцільний ареал у районі Горино-Слуцького басейну, а також на Пінщині; відзначено активне функціонування варіантів цих прислівників з кінцевим *-а* в основах *-кул'а*, *-тул'а*, *-с'ул'а*. Подібні утворення широко відомі у білоруській мові та говорах російської мови, в українській мові вони характерні здебільшого для говорів північного наріччя, а пам'ятками фіксуюються здавна.

Для частини говірок із окресленого терену [у] в корені можна пояснити як закономірний для їх фонетичної системи рефлекс етимологічного [о] в новозакритому складі. Щоправда, основи *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* саме у такому фонетичному оформленні представлені і в тих говірках, де на місці давнього [о] звичайно виступають інші його рефлекси: дифтонги [уо], [уи], [уі], [ує] і т. ін. чи монофтонги [и], [у], [е], [ю] тощо. Тому спробу пояснити кореневе [у] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* тільки як рефлекс етимологічного **o* В.Німчук справедливо вважає невдалою, наводячи при цьому свідчення зі старословацької мови, сучасних словацьких говорів, нижньолужицької мови, де вживані утворення з кореневим [у] без очевидних слідів [о]; відтак у кореневому [у] В.Німчук вбачає рефлекси праслов'янських коренів **kolv*, **tolv*, **s'olv*, аналогічних до **koda*, **toda*, **s'oda* [2, 367].

Переоформлення праслов'янської прислівникової основи **kolv* / **kolě* у первісно темпоральних прислівниках із префіксами **do-*, **po-*, **odъ-* (пор. староукр. *доколь* 'до якого часу', *одъколь* 'відколи') на форму **kolv* / **kolě*, що у сполучі з цими префіксами почала виражати ще й просторові або тільки просторові значення (пор. рос. діал. *докуль* 'до якого часу', 'до якого місця', *откуль* 'звідки, з якого місця') можна спробувати пояснити контамінацією зі структурно подібними утвореннями з основами **koda* / **kody*, що первісно передавали виключно просторові значення (пор. староукр. *отъкуда* 'звідки, з якого місця', *докуда* 'до якого місця, куди'), а згодом почали виражати і часові характеристики (пор. рос. діал. *докуда* 'до якого місця', 'до якого часу').

Наслідком аналогічного впливу з боку форм на зразок **odъkoda*, **dokoda*, **pokoda* слідом за В.Німчуком можна вважати появу в старих прислівниках з основою **kolě* та нових з основою **kolě* кінцевого *-а*, пор. староукр. *отъколя*, *доколя*, *поколя* та *отъкуля*, *покуля*, *докуля*, сучасне укр. *відкіля*, укр. діал. *пóкіля*, *дóкіля*, поліське *скіля*, *одкуля*, *скуля*, *докуля*, лемків. *дóкля*, *зákля*, *пóкля* тощо [2, 366].

Імовірність такої контамінації підтверджують виявлені у лемківському говорі споріднені прислівники на зразок *одкаль* 'звідки' [15, 30], *отсаль* 'звідси' [15, 31], *пóкаль* 'поки' [16, 683] основи яких постали внаслідок аналогічного вирівнювання за зразком уживаних у лемківських говірках просторових прислівників *тади* 'туди' [16, 944], *сáдий*

‘суди’ [16, 847] і т.ін.; пор. також словацькі паралелі *dokial’* ‘доки’, *dotial’* ‘доти’, *dosial’* ‘досі’ та *kade*, діал. *kady* ‘куди’ [1, 338].

2.1. Прислівники зі значенням вихідного пункту руху

У межах структурного типу із суфіксом *-ль* прислівники з аблятивним значенням творяться здебільшого за допомогою префікса *с-*; співвідносний із ним префікс *од-* в утвореннях цього типу виступає зрідка.

Так, для вираження значення ‘звідки, з якого місця’ у говірках північної діалектної зони західнополіського говору, а також у частині східних маневицьких говірок уживані континуанти (з різними рефlekсами етимологічного [o]) староукр. **сколь*, яке первісно мало часове значення ‘відколи’: *ск’іл’*, *скил’*, пор. також берест. *скиль* ‘т. с.’ [8, 37], підляське *ск’ел’* ‘т. с.’ [3, 440]. Зафіксовано також неозначені прислівники *ск’іл’с’*, *ск’іл’ас’*, *ск’іл’ас’а* ‘звідкись’.

У тому ж ареалі засвідчено структури *ст’іл’*, *стил’*, які зводяться до давнішого **столь* ‘відтоді’, а нині у різних говіркових групах північної діалектної зони мають відмінну просторову семантику: у північних ратнівських, суміжних старовижівських говірках, а також східних говірках Маневицького району такі форми реалізують значення ‘звідти, з того місця’ (вказівка на більш віддалений вихідний пункт руху), натомість у надбужьких та зарічненсько-пінських і любешівського-іванівських говірках виражають значення ‘звідси, з цього місця’ (вказівка на менш віддалений вихідний пункт руху); з різною семантикою континуанти **столь* простежено у берестейських та підляських говірках, пор. берест. *стіль* ‘звідти’ [17, 285], підляське *стол’* ‘звідси’ [3, 162].

У частині ратнівських, старовижівських говірок зафіксовано дериват *с’:іл’* ‘звідси, з цього місця’, що зводиться до староукр. **ссель* ‘відтепер’, пор. підляське з дифтонгічним рефlekсом [o] *ссюоль* ‘т. с.’ [14, 112]. Засвідчений у кількох східних маневицьких говірках прислівник *с’ц’іл’* ‘звідси’ є фонетичним варіантом форми *с’:іль*; поява [ц’] на місці [с’] зумовлена, очевидно, аналогією до вживаних у цій говірковій групі паралельних форм на зразок *с’ой / ц’ой* ‘цей’, *с’удá / ц’удá* ‘суди’, *с’од’н’а / ц’од’н’а* ‘сьогодні’ тощо.

У північній частині надбужьких говірок для реалізації значення ‘звідти, з того місця’ утворено прислівник *стамт’іл’*, *стамтїл’*, ареал якого продовжується у підляських говірках: *стамтїль* ‘т. с.’ [3, 32], *стамтуоль* ‘т. с.’ [25, 568], пор. також біл. діал. *стамтуль* ‘т. с.’ [8, 568]. Відоме у пам’ятках XVII ст. староукр. **стамтоль* [18, 125] – наслідок контамінації лексеми **столь* ‘звідси’ та прислівника *там*, що вказує у цьому випадку на більшу віддаленість вихідного пункту руху, пор. у тих же говірках форми вказівних займенників *той* ‘цей, менш віддалений’ і *тамто́й* ‘той, більш віддалений’.

У любешівсько-іванівських та західній частині зарічненських говірок у структурі прислівників аблятивної семантики із основою колишнього нечленного вказівного займенника **ть* спостережено давню вказівну частку *е, ге*: *зет’іл’*, *згетїл’*, *згетил’*, *з’ет’іл’*, *з’етїл’*. У різних говіркових групах окресленого ареалу такі утворення реалізують відмінні значення: у любешівського-зарічненських говірках вони вказують на більшу віддаленість вихідного пункту руху (‘звідти, з того місця’); у говірках Пінщини частка *е, ге* в їх структурі виражає вказівку на меншу віддаленість вихідного пункту руху (‘звідси, з цього місця’).

Часто в утвореннях такого типу префікс виступає у формі *іс-*: *іск’іл’*, *іст’іл’*, *істїл’*, *іс’:іл’*, *ізет’іл’*, *ізгетїл’*. У багатьох говірках у межах окресленого ареалу відомі деривати цього структурного типу з кінцевим *-л’а*, що вважаються континуантами давніх форм з основами на **-kolě*, **-tolě*, **-selě*: *ск’іл’а*, *ск’іл’á*, *ск’іл’é*, *стїл’а*, *стил’á*, *ст’іл’á*, *стил’é*, *істїл’а*, *с’:іл’á*, *стамт’іл’а*, *стамтїл’а*, *стамт’іл’á*, *стамтил’á*, *стамт’іл’é*, *стамтил’é*, *зет’іл’а*, *зет’іл’á*, *з’ет’іл’а*, *ізет’іл’á* ([i], [и] в корені – аналогічні).

У говірці с.Мельники Шацького району лексико-семантична група прислівників зі значенням ‘звідти, з того місця’, крім лексем *стамтїл’*, *стамтїл’а*, представлена регіоналізмами *стамг’итил’*, *стамг’итил’а* (пор.: *ажн’á стамг’итил’а прив’ізлá садун посадїти*), що можуть розглядатися як результати фонетичного розвитку форм

*с-там-гет-тиль, *с-там-гет-тиля, у складі яких функцію вказівки на значну віддаленість вихідного пункту руху виконують прислівникові основи *там* та *гет* 'геть'.

Для вираження більш точної вказівки на вихідний пункт руху прислівники зі значеннями 'звідти', 'звідси' поширюються додатковими вказівними сегментами: у говірках північно-західної діалектної зони – вказівною постпозитивною часткою *-ге* (*стил'гэ* 'он звідти', 'ось звідси', *с':іл'гэ* 'ось звідси'), у решті говірок північної діалектної зони – часткою *-о*, *-во*, *-го* (*стил'о*, *стил'во*, *зетил'о*, *з'ет'іл'аво* 'он звідти', *с':іл'во*, *с'ц'іл'во* 'ось звідси').

Великий суцільний ареал, що охоплює типово середньополіські говірки північних і центральних районів Рівненщини (крім західних зарічненських говірок), суміжні говірки на території Волинської області та Пінщину і продовжується у правобережно- та лівобережнополіському говорах, утворюють деривати цього ж структурно-семантичного типу з основами *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'*. Так, загальнозональною рисою, що охоплює всі говірки окресленого ареалу, є прислівник *скул'* 'звідки', що відомий також у берестейських [19, 53], підляських [3, 8], середньополіських [20, 86] говірках, білоруській мові [8, 469]. Зафіксовано також неозначені прислівники зі значенням 'звідкись': *скул'с'*, *скул'с'а*, у пінських говірках – *зн'ікул'*, пор. біл. діал. *знéкуль* 'т. с.' [17, 78]. У більшості говірок, де зафіксовано лексему *скул'*, уживаний прислівник *зус'ул'* 'звідусіль', похідний від основи колишнього нечленного займенника *вьсь, пор. середньополіське *зусюль* 'т. с.' [20, 85].

Цим же ареалом обмежено поширення прислівника *стул'*, який, щоправда, у різних говіркових групах має відмінну семантику: у зарічненських та суміжних дубровицьких і володимирецьких говірках виражає значення 'звідси, з цього місця', натомість у решті говірок масиву функціонує зі значенням 'звідти, з того місця'. У кількох говірках в районі середньої частини басейну р. Горинь зафіксовано дериват *с':ул'* 'з цього місця'; значно ширший ареал (костопільські, сарненські та суміжні говірки) формує фонетичний варіант цієї лексеми *с'ц'ул'* 'т. с.'.

У порівняно невеликому масиві зарічненських та пінських говірок виявлено прислівники аблятивної семантики, у структурі яких основа колишнього нечленного займенника *ть поєднана із вказівною часткою *е*, *ге*: *зету́л'*, *з'ету́л'*, *з'іту́л'*, *згету́л'*, пор. берест. *згетуль* 'звідси' [17, 79], біл. діал. *згэтуль* 'т. с.' [21, 175]. У зарічненських та суміжних володимирецьких і дубровицьких говірках такі деривати фіксовані зі значенням 'звідти, з того місця', у говірках Пінщини частка *е*, *ге* у складі таких утворень вказує на меншу віддаленість вихідного пункту руху ('звідси, з цього місця').

Утворення такого типу виступають також із префіксом *іс-* (*іску́л'*, *істу́л'*, *іс':у́л'*, *іс'ц'у́л'*) та кінцевим *-л'а* < псл. *лě (*ску́л'а*, *іску́л'а*, *сту́л'а*, *с':у́л'а*, *іс':у́л'а*, *с'ц'у́л'а*, *зету́л'а*, *зету́л'а*, *згету́л'а*).

У частині говірок досліджуваного масиву факультативно вживані аблятивні прислівники із префіксом *от-*: у говірках північної діалектної зони спорадично засвідчено форми *отк'іл'* 'звідки', *от:іл'*, *от:іл'* 'звідти', *оц':іл'* 'звідси', окремими стрівними ареалами у межах східної діалектної зони фіксуються деривати *отку́л'*, *отку́л'а* 'звідки', *от:у́л'*, *от:у́л'а* 'звідти', *оц':у́л'*, *оц':у́л'а* 'звідси', *одгету́л'* 'звідти', 'звідси'.

У багатьох говірках в районі басейну р. Горинь структура прислівників зі значенням вихідного пункту руху з основами *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* ускладнюється формально демінутивними суфіксами. Так, утворено демінутиви із суфіксом *-ка*: *сту́л'ка*, *с'ц'у́л'ка*; із суфіксом *-ека*: *ску́л'ека*, *ску́л'іка*, *сту́л'ека*, *сту́л'іка*, *іс':у́л'ека*, *с'ц'у́л'ека*, *с':у́л'іка*, *с'ц'у́л'іка*, *отку́л'ека*, *от:у́л'ека*, *оц':у́л'ека*; із суфіксом *-ечка*: *ску́л'ечка*, *ску́л'ічка*, *сту́л'ечка*, *сту́л'ічка*, *іс':у́л'ечка*, *с'ц'у́л'ечка*, *с'ц'у́л'ічка*, *отку́л'ечка*, *от:у́л'ечка*, *оц':у́л'ечка*; із суфіксом *-еки*: *ску́л'ек'і*, *іску́л'ек'і*, *сту́л'ек'і*, *істу́л'ек'і*, *с':у́л'ек'і*, *іс':у́л'ек'і*, *с'ц'у́л'ек'і*, *отку́л'ек'і*, *отку́л'ак'і*, *от:у́л'ек'і*, *от:у́л'ак'і*, *оц':у́л'ек'і*, *оц':у́л'ак'і*.

Для вираження точнішої просторової вказівки прислівники, що вживані зі значеннями 'звідти' та 'звідси', поширюються вказівними частками *-о*, *-во*, *-го*: *стул'во*,

стул'гб, остул'вб, остул'гб, с':ул'вб, с':ул'гб, с'ц'ул'гб, с'ц'ул'вб, ос'ц'ул'вб, ос'ц'ул'гб, с'ц'ул'кавб, с'ц'ул'кагб, с'ц'ул'чкагб, стул'икагб, стул'чкагб, стул'кагб, от:ул'гб, оц':ул'вб, от:ул'авб, оц':ул'агб і т. ін.

2.2. Прислівники зі значенням часової лімітативності

У межах структурного типу із суфіксом *-ль* прислівники зі значенням часової лімітативності творяться за допомогою префіксів *по-* та *до-*; виявлено два різновиди утворень кожної групи: у говірках північної діалектної зони представлено деривати з основами на **-коль, *-толь, *-сель*, у говірках східної діалектної зони домінують структури з основами на **-куль, *-туль, *-сюль*, хоча у частині говірок паралельно функціонують форми на **-коль, *-толь, *-сель*. Помічено, що в більшості говірок такі лексеми, крім закономірної для них темпоральної семантики, здатні виражати ще й значення просторової лімітативності.

Відповідно до псл. **pokolь, *pokqlь* в окресленому ареалі засвідчено лексеми *пóкол', пóк'іл', пок'іл', пóкил', покíл'* та *пóкул', покúл'* 'тим часом, поки', 'доки, до якого часу', рідко – 'до якого місця'. Фіксовані в багатьох говірках паралельні форми з кінцевим *-л'а* на зразок *пóк'іл'а, пóкил'а, покúл'а* 'т. с.' можна трактувати як продовження праслов'янських прислівників **pokolě, *pokqlě*.

Континуанти псл. структур **potolь, *potqlь*, а також **potolě, *potqlě* типу *пóт'іл', пóтил', пóтил'а* та *пóтул', потúл', потúл'а* у різних говіркових групах Західного Полісся відомі з відмінною семантикою: у зарічненських говірках вони виражають значення 'досі, до цього часу' та 'до цього місця', у решті говірок функціонують зі значеннями 'доти, до того часу' та 'до того місця'.

У структурі засвідчених у говірках північно-східної діалектної зони прислівників *пóгетил', погéтил'* та *пóгетул', погéтул', погéтул'а* простежено вказівну частку *ге*, пор. біл. діал. *пагэтуль* 'досі' [22, 320]; у зарічненських говірках такі утворення вказують на віддаленість кінцевого часового моменту чи кінцевого пункту руху ('доти, до того часу', 'до того місця'), у говірках Пінщини лексеми *пóгетул', погéтул', погéтул'а* відомі зі значенням 'досі, до цього часу', 'до цього місця'.

У кількох говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь зафіксовано деривати *пóс'ул', пос'úл', пос'úл'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', що є континуантами праслов'янських форм **pos'qlь, *pos'qlě*.

Спорадично у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну фіксуються структури *пóкл'і, покл'* 'поки, тим часом', що, очевидно, є рідкісними на слов'янському ґрунті континуантами псл. **pokьль, *pokьlě*, паралельних до **pokolь, *pokolě*. До реконструйованих праслов'янських дериватів **pokьль, *pokьlě* В.Німчук [2, 366] зводить також лемків. *пóкля* 'т. с.' [16, 684], сербохорватські *pokle, pokli*.

У межах структурного класу прислівників із префіксом *до-* зі значенням часової лімітативності також простежено два різновиди утворень: деривати з основами на **-коль, *-толь, *-сель* та лексеми на **-куль, *-туль, *-сюль*. Так, континуантами праслов'янських форм **dokolь, *dokqlь* є прислівники *дóкол', дóк'іл', док'іл', дóкил', докíл'* та *дóкул', докúл'* 'доки, до якого часу', 'до якого місця'. До паралельних форм псл. **dokolě, *dokqlě* зводяться факультативно вживані структури *дóк'іл'а, дóкил'а* та *докúл'а* 'т. с.' Виявлені у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну структури *дóкл'і, докл'* 'т. с.', імовірно, продовжують псл. **dokьль, *dokьlě*, паралельні до **dokolь, *dokolě*.

Семантична структура прислівників *дóтол', дóт'іл', дот'іл', дóтил', дотíл'*, *дóтил'а* та *дóтул', дотúл', дотúл'а*, що є відповідниками праслов'янських структур **dotolь, *dotqlь, *dotolě, *dotqlě*, у західнополіських говірках включає кілька компонентів: у любешівсько-зарічненських та надсвітязьких говірках континуанти псл. **dotolь, *dotolě* переважно виражають значення 'досі, до цього часу', 'до цього місця', натомість у

більшості говірок східної діалектної зони еквіваленти давніх форм **dotolь*, **dotqlь*, **dotolě*, **dotqlě* функціонують зі значеннями 'доти, до того часу', 'до того місця'.

У надсвітязьких говірках зі значенням 'доти, до того місця' зафіксовано лексеми *дотамтіл'*, *дотамтіл'а* (пор.: *їе дотамтіл' не достайу*) – складні утворення, які постали зі зрощення форм *дбтил'*, *дбтил'а* з прислівником *там* для вираження вказівки на віддаленість кінцевого часового та просторового моменту. У говірці с. Мельники Шацького району для вираження семантики значної віддаленості кінцевого часового моменту та кінцевого пункту руху функціонують структури *дотамг'ітил'*, *дотамг'ітил'а* 'аж то того місця', рідше – 'аж до того часу' (пор.: *впáli і ажн'á дотамг'ітил' покот'áлис'а; їе навél'ут займáйу – стамг'ітил'а і дотамг'ітил'а*). Очевидно, засвідчені західнополіські регіоналізми є результатами фонетичної видозміни первісних форм **до-там-гет-тил'*, **до-там-гет-тил'а*.

У говірках північно-східної діалектної зони західнополіського говору серед континуантів псл. **dotolь*, **dotqlь*, **dotolě*, **dotqlě*, виявлено форми, в яких основа колишнього нечленного займенника **тъ* поєднана із вказівною часткою *e*, *ge*: *дбгетил'*, *догетил'*, *догетил'а* та *дбгетул'*, *догетул'*, *догетул'*, *догетул'а*. У зарічненсько-любешівських говірках такі структури функціонують зі значеннями 'доти, до того часу', 'до того місця', натомість у говірках Пінщини вони виражають значення 'досі, до цього часу', 'до цього місця'.

Переважно говірками північно-західної діалектної зони західнополіського говору обмежується ареал рефлексів псл. **doselь*, **doselě*: *дбс'іл'*, *дос'іл'*, *дбсил'*, *дбсил'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця'. У говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь спорадично фіксуються деривати *дбс'ул'*, *дос'ул'*, *доц'ул'*, *дос'ул'а*, *доц'ул'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', що є континуантами праслов'янських форм **dos'qlь*, **dos'qlě*.

У частині надсвітязьких говірок структура відповідників псл. **dotolь*, **doselь* ускладнюється формально демінутивним суфіксом *-ка*: *дбтил'ка*, *дбсил'ка*.

Проаналізований матеріал дає підстави для таких висновків:

1) семантико-структурні класи західнополіських кількісних, часових та темпоральних прислівників із суфіксами **-li*, **-lь*, **-lě* продовжують головні морфологічні типи прислівників, що склалися ще в епоху слов'янської мовної єдності;

2) у складі окреслених структурно-семантичних груп прислівників у західнополіському говорі виявлено шар давніх слов'янських архаїзмів, що разом з іншими численними фактами дає можливість робити й екстралінгвістичні висновки – про присутність праслов'ян на цій території;

3) історичний розвиток прислівників цих моделей – це процес постійного ускладнення їх структури внаслідок пізнішої афіксації, регулярних та нерегулярних фонетичних змін, різного роду модифікацій, зумовлених аналогією;

4) внаслідок природної ізольованості окремих земель, а також їх належності в різні часи до різних адміністративно-територіальних утворень, процес оформлення прислівників відбувався автономно у різних говіркових групах, тому немало трапляється випадків, коли ареал якоїсь діалектної риси обмежується тільки кількома населеними пунктами;

5) західнополіська система словотвору прислівників унаслідок активної міждіалектної і міжмовної взаємодії, що мала місце на цій території в давні часи, поєднує риси північних і південно-західних українських говорів, української та білоруської мов.

Список умовних скорочень: берест. – берестейське, біл. – білоруське, гуцул. – гуцульське, діал. – діалектне, закарпат. – закарпатське, застар. – застаріле, лемків. – лемківське, наддністрян. – наддністрянське, пол. – польське, псл. – праслов'янське, рос. – російське, старопол. – старопольське, староукр. – староукраїнське, укр. – українське.

Література

1. Етимологічний словник української мови: В семи томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с.
2. Історія української мови: Морфологія. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 342 – 412.
3. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 1998. – 496 s.
4. Гладкий П. Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (кол. Житомирського повіту) // Український діалектологічний збірник. – Кн. 2. – К.: ВАН, 1929. – С. 109 – 157.
5. Гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Німчук В.В. Из словотвору прислівників говірок району верхньої течії річки Боржави. (Прислівники займенникового походження) // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 35: Мовознавство. – Ужгород, 1958. – С. 42 – 55.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 4. – М.: Русский язык, 1989. – 683 с.
8. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 4. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984. – 643 с.
9. Словарь русских народных говоров. – Вып. 26. – Л.: Наука, 1991. – 350 с.
10. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У двох томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1977. – 698 с.
11. Дзєндзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – К.: Наукова думка, 1969. – 211 с.
12. Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 306 с.
13. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. 5. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 320 с.
14. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 5. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 639 с.
15. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. (Дієслівна лексика). – Частина 1. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
16. Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь. – Т. 2. – Львів, 1886. – 978 с.
17. Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
18. Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. – Вип. 1. – Львів, 1994. – 151 с.
19. Горбач О. Західнополіська говірка с. Остромичі, кол. повіту Кобринь // Відбитка з “Наукових записок УТГГ”. – Т. XXV. – Мюнхен, 1973. – 64 с.
20. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 259с.
21. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т.2. – Мн.: Навука і тэхніка, 1980. – 728 с.
22. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 1. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 732 с.